

FAZLUR RAHMAN'IN KUR'AN'I YORUMLAMA METODUNA KUR'AN AÇISINDAN KELAMÎ BİR KATKI

A Theological Contribution from the Qur'anic Perspective to Fazlur Rahman's Method of Qur'anic Interpretation

İlhami GÜLER

DR. A.Ü. İLAHİYAT FAKÜLTESİ, ANKARA

1. Fazlur Rahman'ın Yöntemi

Ortaçağda Kur'an'ı anlama, açıklama ve uygulama amacıyla oluşturulan İslâmî disiplinlerden Tefsir ve Fıkıh'ın geliştirdiği metodları "parçacı-lafızcı" olmakla niteleyip eleştiren Fazlur Rahman, kendisi "tarihî" ve "bütüncül" dediği bir metod geliştirmiştir. O, "tarihî"likle, Kur'an'a Hz. Muhammed'in hayatı ile birlikte, tarihî bir olgu olarak, yine tarihî bir perspektiften bakmayı kastederken; "bütüncül" terimi ile de her fikri, her bir ayeti Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde anlamaya çalışmayı ileri sürmektedir. Ayrıca Fazlur Rahman "tarihî" dediği yorumu "makul" ve "dürüst" nitelemelerini de eklemektedir.¹

Fazlur Rahman değer itibarıyla Kur'an'ı tarihî yerine şöyle oturtmaktadır: "İlahî emir, Yedinci yüzyıl Arabistan'ın çevresel durumu ile ebedî Kelâm arasındaki ilişkidir. Çevresel durumun değişmeye maruz kaldığı besbellidir. Bazen Hz. Peygamberin meşhur ashâbı tarafından şiddetle karşı konulmasına rağmen Ömer İbnü'l-Hattab'ın (Kur'an'daki) bazı içtimâî kanunlarda köklü değişiklikler yaptığını biliyoruz."² Yine O, Kur'an'ın tarihî muhtevasıyla ilgili şöyle diyor: "Bu durumda görüyoruz ki Kur'an'ın inişi ve İslâm toplumunun oluşumu tarihî bir ortamda ve sosyo-kültürel bir gelişim karşısında cereyan etmiştir. Kur'an bu duruma bir cevaptır ve çoğunlukla somut tarihî olaylar içerisinde karşılaşılan belli sorunlara cevap teşkil eden ahlâkî, dinî ve toplumsal açıklamaları içermek-

tedir."³ "Kur'an'ın anlaşılması için onun nesnel ortamı şüphesiz ki zorunlu bir unsurdur. Özellikle Müslümanlar için mutlak kuralısal olması açısından Kur'an, Allah'ın tarih içinde cereyan eden durumlara, Peygamber'in zihni vasıtası ile verdiği cevaplardır."⁴

Tarihî yaklaşımın özü toplumsal şartları ve sosyal değişmeyi dikkate almaktır. Fazlur Rahman bu konuda şöyle diyor: "Çünkü günümüzdeki şartlar sosyal yapı itibarıyla önemli bazı açılardan Hz. Peygamber'in zamanındaki duruma hiçbir suretle benzememektedir. Mesele sadece aradan on dört asırlık bir sürenin geçmiş olması değildir. Çünkü artık sosyal yapı değişmiş bulunmakta ve değişmeye devam etmektedir. Hz. Peygamber zamanında toplumun yapısı kabilecilik anlayışına dayanıyordu, günümüzde ise sanayileşmenin tesiri altında sadece kabilecilğe dayanan yapı değil aynı zamanda ortaçağın feodal yapısı da yıkılmış bulunmaktadır."⁵ "Gayet belirli bir şekilde cereyan eden ve etmekte olan toplumsal değişmeyi, gözleri kapayarak görmezlikten gelip hâlâ Kur'an'ın kurallarını görünüşteki manası ile uygulamakta ısrar etmek, Kur'an'ın toplumsal ve ahlâkî gayelerini, hedeflerini kasden yok etmek demektir."⁶

Fazlur Rahman, Kur'an'daki fiili yasamayı* ebedi olarak gören klasik "parçacı" yaklaşımı ise şöyle eleştirmektedir: "Kur'an'daki fiili yasama, o asırda mevcut olan toplumu başvurulacak bir örnek olarak kısmen kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu açıkça demektir ki, Kur'an'daki fiili yasamanın bizzat Kur'an tarafından lafzî

1. Fazlur Rahman, İslâmî Çağdaşlaşma: Alanı, Metodu ve Alternatifleri (Çev: B. Demirkol) *İslâmî Araştırmalar* (Fazlur Rahman Özel Sayısı), c. IV, s. 4, 318; *İslâm ve Çağdaşlık* (Çev: A. Açıkgöç, M. Hayri Kırbasoğlu) Ankara 1990, 91-95.
 2. Fazlur Rahman a.g.m., 319, Hz. Ömer'in Yorumları için bkz. Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir (Ö. 310/920) *Camii'l-Beyan*, Mısır 1954, 10/163. Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim *Kitabu'l-Harac*, Bulak 1302, 13-14.
 3. Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, 75.
 4. Fazlur Rahman, a.g.e., 79.
 5. Fazlur Rahman, Kur'an'ı Yorumlama (Çev: Osman Taştan) *İslâmî Araştırmalar* c. 1, s. 5, 105.
 6. Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, 94.
- * "Fiili yasama" tabiri ile Fazlur Rahman Kur'an'daki pozitif hukuk kurallarını kastedmektedir.

anlamda ezeli olduğu kastedilmiş olamaz.⁷ "Kur'an, yaşanmış tarihten olaylardan oluşan bir zemin ve çevre içerisinde gelişmiş bir dökümandır ve bu sebepten dolayı da bizzat hayatın kendisi kadar gerçekçi ve kendi içerisinde tutarlıdır. Onu parçacı ve lafızlara bağlı kalan bir yüzeysellik ve ruhsuz bir katılık ve sertlikle ele alma yolundaki herhangi bir girişim, A.J Afberry'nin ifadesi ile Onun narin kanatlarını ezip toz haline getirmek demektir."⁸

Kur'an'ın getirdiği Dünya görüşünün metafizik, etik, epistemolojik ve toplumsal ilkelerinin, onun indigi toplumda çözdüğü her türlü spesifik sorunların tahlil edilmesiyle elde edilebileceğini⁹ ve bu ilkelerin "en genel", "daha genel", "genel" ve "spesifik" olarak tasnif edilmesi gerektiğini önerir.¹⁰ Onun *The Major Theam of the Qur'an*¹¹ adlı eseri bu yöntemle yaptığı bir çalışmadır.

Bu yorumlama yöntemiyle Kur'an'ın belirli bir zaman dilimine ve belirli bir yere hasredilmiş olacağı şeklindeki suçlamayı reddeden Fazlur Rahman, şöyle diyor: "Bilakis biz, tarihten ortamı içerisinde mütalaa etmeye yönelmeksizin Kur'an'ın hakiki manasını kavrayamayız. Kur'an'ın manasını doğru bir şekilde anlamaksızın onun mesajını vahyedildiği yerin ve zamanın ötesinde evrenselleştirme mümkün değildir."¹²

Biz bu yazımızda, Fazlur Rahman'ın Hermanuetik yöntemi benimseyerek sosyal bilimler yardımı ve kendi düşüncesi ile eleştirdiği "parçacı-lafızcı" klasik yöntem ve kendinin ilk örneklerini İslâm düşünce tarihinde I. hicri yüzyıldan alarak, geliştirdiği tarihten yöntem Kur'an açısından, özellikle Allah'ın sözü olan (Kelâmullah) Kur'an'ın, Allah'ın tarihten bir topluma yönelen, yine tarihten bir hitabı mı, yoksa yatay (yeryüzü) ve dik (kıyamete kadar) anlamda evrensel bir hitap mı olduğunu ayetler çerçevesinde anlamaya çalışacağız. Buna bağlı olarak Kur'an'da onun değişmeyeceği veya değişebileceğine ilişkin ayet olup-olmadığına değindikten sonra klasik yöntemin kaynağı olarak Kelâm disiplininin oluşturduğu "münezzeh" (aşkın) Allah imajını irdelemeye çalışacağız.

2. Kur'an'ın (Allah'ın) Hitabının Tarihselliği/Evrenselliği

Kur'an'da toplumsal alanla ilgili fiili yasamanın tümünün yeryüzündeki bütün insanlık için kıyamete kadar geçerli olduğuna inanan "parçacı-lafızcı" geleneksel yoruma göre Allah, Arapların şahsında bütün insanlığı ilgilendiren sorunları çözdüğü için diğer ayetlerle birlikte Kur'an'ın; "Ey inananlar..." ve "Ey insanlar..." gibi hitap cümleleri de aynen marxist manifestodaki "Ey dünyanın ezilen işçileri birleşin"¹³ cümlesindeki hitap gibi evrensel-dir. Fakat bu fikir ayetleri "evrensel okuma" ** dan doğan bir iddiadan ileri gidemez. Tersine Kur'an biraz yakından tetkik edilince Allah'ın (Kur'an'ın) muhatabının söz açısından "yaşayan" ve ayetleri peygamberin ağzından "duyan" topluluklar olduğu rahatça görülebilir. Fakat şunu hemen belirtelim ki hitabın tarihsel olması yani yaşayan insanlara yönelmesi, cümlelerin taşıdığı anlamların veya hükümlerin doğruluğunu, genel geçerliliğini engellemez. Fakat aynı kesinlikte vurgulanacak diğer bir hususta her özel atfın olgusal anlamda evrensel bir yaygınlığının ve sürekliliğinin olmadığıdır. Bu durum, yani sözlü hitabın tarihsel oluşu, Kur'an'ın hukukî, iktisadî, politik alanlardaki temeli evrensel ahlak ilkelerine dayanan çözümlerinin tarihselliğini ortaya çıkarır.

Kur'an'ın kendisi, hitabının tarihsel oluşunu net olarak ortaya koyar. Örneğin: 6. "En'am" suresinin 92. ayeti şöyle der: "*Bu indirdiğimiz, kendinden öncekileri doğrulayan, kentlerin anası (Mekke) ve çevresindekileri uyaran mübarek bir kitaptır.*" Ayette geçen "kentlerin anası (Mekke) ve çevresindekiler" tabiri ile yatay anlamda yeryüzünün bütünü değil, Arap yarımadasının kastedildiği açıktır. Yine 36. Yasin suresinin 5. ve 6. ayetleri aynı mahiyette şöyledir: "*Bu, babaları uyarılmadığından dolayı gafil kalmış bir milleti uyarmak için güçlü ve merhametli olan Allah'ın indirdiği Kur'an'dır.*" Burada da "babaları uyarılmamış millet" ile Arapların kastedildiği gayet açıktır.¹⁴

Ayrıca Kur'an, iyice anlaşılması için "Arapça" bir kitap olarak indiğini söyler.¹⁵ Eğer indiği anda yatay anlamda sözlü olarak başka insanlara da hitap etseydi o

7. Fazlur Rahman, *İslâm* (Çev: Doç.Dr.Mehmet Aydın, Doç.Dr.Mehmet Dağ), İst. 1981, 47-48.

8. Fazlur Rahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, 270.

9. Fazlur Rahman, *a.g.e.*, 95.

10. Fazlur Rahman, Kur'an'ı Yorumlama, *İslâmî Araştırmalar* c.1, s.5., 101.

11. Fazlur Rahman, *The Major Themes of the Qur'an*, Chicago, 1980. Bu eser "Ana Konularıyla Kur'an" ismiyle Doç.Dr.Alparslan Açıkgöç tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

12. Fazlur Rahman, Kur'an'ı Yorumlama, *İslâmî Araştırmalar*, 101. Tarihi yorumun gerçekçi örnekleri için bkz. Roger Garaudy, *İslâm ve İnsanlığın Geleceği* (Çev: Cemal Aydın) İst. 1990, 63-70.

13. Marx, Karl, Engels, Friedrich Komünist Partisi Manifestosu, Çev: Nur Deriş, İstanbul 1979, s.95.

** Ayetin indiği andan itibaren kıyamete kadar yeryüzündeki bütün insanları muhatap aldığı inancı ile okuma.

14. Ayrıca bkz. 3/Al-i İmran, 164, 9/Tevbe, 128.

15. 12/Yusuf, 2, 20/Taha, 113, 39/Zümer, 28, 41/Fussilet, 3.

zaman anlaşılma iddiasından vazgeçmiş olduğu anlamına gelirdi ki, bu da açıkça çelişkidir. Nitekim Kur'an kendinin başka bir dille indirilip de, Arapları muhatap alması olsaydı Arapların şöyle itiraz edeceklerini söyler: "Söz yabancı, muhatap da Arap öyle mi?"¹⁶ Kur'an'da sözleri, inançları, ahlâkî tavırları ictibas edilerek eleştirilen kişilerle birlikte bütün Kur'an boyunca polemige girilen insanların Arap yarımadasında oturan ve büyük çoğunluğu Arapça konuşan ve Arap olan Müslüman, Müşrik, Yahudi, Hıristiyan ve Münafık guruplardan oluştuğu sanırım oldukça açıktır.

Kur'an'da özel isimlerin zikredilmemesi ile birlikte hitap cümlelerinin "ey inananlar" veya "ey insanlar" şeklinde genel olmasından kalkılarak sözlü hitabın evrensel olduğu düşünülebilir. Fakat bütün zamirlerle birlikte genel hitap ifadesi ile başlayan cümleler tahlil edilirse bunların hedef aldığı kitlenin Arap yarımadasını ve yaşayan insanları aşmadığı görülebilir. Birkaç örnek verelim:

"Ey inananlar, sarhoşken ne dediğinizi bilene kadar namaza yaklaşmayın."¹⁷ Bu ayet içki yasağından önce Abdurrahman bin Afv'in sarhoşken namaz kıldırması esnasında Kâfirun suresini yanlış okuması üzerine indiği bildirilir.¹⁸ Ayetin hükmü elbetteki evrenseldir fakat yaşanan bir olay üzerine yaşayan insanlara hitap olarak gelmiştir.

"Ey inananlar, size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Kur'an indirilirken onları sorarsanız size açıklanır. Allah sorduğunuz şeyleri affetmiştir. Allah bağışlayandır, hakimdir."¹⁹ Burada da hitap "Ey inananlar" gibi geneldir. Fakat söz konusu kişilerin Hz.Muhammed'e olur olmaz şeyler hakkında sık sık soru sorması üzerine yaşayan müminlere hitap olarak geldi.

*Ey inananlar, size ne oldu ki, Allah yolunda savaşa çıkan dendiği zaman yere çöküp kaldınız. Ahireti bırakıp dünya hayatına mı razı oldunuz? Oysa dünya hayatının geçimi ahirete göre pek az birşeydir.*²⁰ *"Ey inananlar peygambere gizli birşey arzedeceğiniz zaman konuşmadan önce bir sadaka verin."*²¹

"Ey insanlar" genel hitabı ile başlayan ayetlere birkaç örnek verelim.

"De ki: Ey insanlar, ben sizin için açık bir uyarıcıyım."²²

"De ki: Ey insanlar, benim dinimden şüphede iseniz bilin ki ben Allah'dan başka tapıklarınıza tapmam."²³

İnsan olmamız hasebi ile Hz.Muhammed bizim için de uyarıcı olması dolayısıyla ayetin hükmü evrenseldir, fakat hükmün evrenselliği hitabın tarihselliğini engellemez.

Muhatab olarak Hz.Muhammed'e "De ki" emriyle başlayan cümlelerin varlık alanına ilişkin gayb bilgileri olduğu gibi ahlakî öğüt verenleri de vardır: Örneğin:

"De ki: Allah ilk defa yaratandır, sonra onu çevirip yeniden yaratır."²⁴ "De ki: Dininizi Allah'a mı öğretiyorsunuz, oysa Allah göklerde olanları da yerde olanları da bilir"²⁵

Bu arada hiçbir hitap ifadesiyle başlamadan tabiatı Allah karşısındaki konumu açısından yorumlayan, insanın tabii ve ahlakî doğası, tarihî üzerine duran, metafizik (gayb alemi) varlık alanı (Allah, Ahiret, Melekler, Cin, İblis) hakkında "bilgi" ve "haber" veren genel cümleler de hitap açısından tarihseldir.

Ayrıca mekkî ve medenî ayetlerin içerikleri ve muhatap kitlenin mekkî ayetlerde "Kafirler"²⁶ olduğu halde Medine'de "Yahudiler"²⁷, "Ehl-i Kitap"²⁸ ve "Manafıklar"²⁹ olarak değişmesi hitabın tarihselliğini gösterir.

Kur'an'daki cümlelerin sözlü muhatabının (sorumluluk açısından değil) yaşayan insanlar olduğunu bir örnekle daha net olarak aydınlatabiliriz. Bir şehir meydanında toplanan kalabalığa hitap eden bir parti liderini düşünelim. Bu kişi konuşmasına konuştuğu şehrin adını anıp, "Ey falan yerliler" diye değil de, "sevgili vatandaşlarım" veya "Ey halk" diye başlasın. Şimdi ülkenin bir başka şehrinde oturan birinin halk ve vatandaş sıfatlarına sahip olmasına dayanarak hitapdaki "vatandaş" veya "Halk" ın içine dahil olduğunu (muhatabın ken-

16. 41/ Fussilet 44, Ayrıca bkz. 26/Şuara 198-200.

17. 4/Nisa, 43.

18. Taberi, Cami'l-Beyan, 5/95.
5/Maide, 101.

20. 9/Tevbe, 38.

21. 58/ Mücadele, 12.

22. 22/İnca, 49

23. 10/Yunus, 104.

24. 10/Yunus, 34.

25. 49/Hucurat, 16.

26. 109/Kâfirun,1.

27. 2/Bakara, 40,47,83,122; 3/Âl-i İmran, 49, 93; 5/Maide, 32,70,78.

disi olduğunu) iddia etmesi anlamsızdır. Konuşmanın içeriğinde ise genel ülke sorunlarına getirilen çözümler olabileceği gibi yerel sorunlar ve bunların çözüm önerileri olacaktır. Bu yerel sorunların ve çözüm şekillerinin, ülkenin bir başka şehrinde oturan kişiyi veya konuşmanın yapıldığı tarihten çok sonra yaşamış bir kişiyi direkt ilgilendirmemesi de normaldir. Sonuç olarak diyebiliriz ki, Allah, konuşurken (ayet indirirken) muhatap kitle olarak o dönemde Arap yarımadasında yaşayan insanları almıştır. Yani "Ey inananlar" hitap ifadesiyle Kur'an'ın nazil olduğu dönemdeki müminler kastediliyordu. Diyelim bugün Türkiye'de yaşayan müminler kastedilmiyordu.

3. Kur'an'ın Evrenselliğini Temellendirme ve Evrenselliğin Boyutu

Şimdi hitap tarihsel ise yani Arap yarımadasında yaşayan insanlara ise, bu kitabın kendini evrensel olarak temellendirmesi nasıldır? ve evrenselliğin boyutları nelerdir? Bu sorulara şöyle cevap verebiliriz: Öncelikle Kur'an, Hz.Muhammed'in son peygamber olduğunu bildirir: "*Muhammed, sadece içinizden herhangi birinin babası değil fakat O, aynı zamanda Allah'ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur.*"³⁰ Bu ayet Kur'an'ın mesajının evrenselliği için bir adımdır, ancak yeterli değildir. Çünkü son peygamber yalnızca Araplara gönderilmiş olabilir. Peygamberin konumu ile ilgili diğer iki ayet daha vardır ki bunlar Hz.Muhammed'in peygamberliğinin evrenselliğini daha da pekiştirir. 34/Sebe sûresinin 28. ayeti şöyledir: "*Biz seni bütün insanlara ancak müjdeci ve uyarıcı olarak göndermişizdir. Fakat insanların çoğu bilmez.*" Buradaki "bütün insanlara" (*Kaf-feten Linnas*) tabirini yatay ve dikey boyutta evrensel olarak yorumlayabiliriz. Yine 21/Enbiya sûresinin 107. ayeti zikrettiğimiz ayetle aynı mahiyettedir: "*Biz seni ancak aemlere rahmet olarak gönderdik.*" Ayette geçen "aemler" tabiri burada olduğu gibi Kur'an'da milletler, toplumlar anlamında da kullanılmaktadır.³¹ Nitekim Hz.Muhammed de bu konunun bilincinde olduğu için Arap yarımadasının dışındaki komşu devletlere (Bizans, İran, Habşistan) tebliğ elçileri göndermiştir.³² Bu konunun Kur'an'da bu şekilde net olarak belirtildiği, Kelamcılar tarafından da kabul edilmiş olduğu için

"Nübüvvet" konusunu tartışırken peygamberin evrenselliğini tartışmamışlardır.³³

Hz.Muhammed'in "bütün insanlığa" gönderilmiş olması zorunlu olarak Kur'an'ın genel mesajının da evrenselliğini gerektirir. Nitekim 25/Furkan sûresinin birinci ayeti bu gerçeği açıkça ortaya koyar: "*Aemlere (milletlere, toplumlara) uyarıcı olsun diye kendisine boyun eğip itaat eden kişiye furkanı (Kur'an'ı) indirenin hayır ve bereketi pek çoktur.*"

Sebe sûresinin 28. ayetinde Hz.Muhammed'in görev sorumluluğunun muhtevası, "uyarma-müjdeleme"; Enbiya sûresinin 107. ayetinde "rahmet"; Furkan sûresinin birinci ayeti de Kur'an'ın evrenselliğinin muhtevasını yine temelde "uyarma" olarak niteliyor. Bu ifadeler, evrensel olanın genel ilkeler olduğunun kanıtı olarak yorumlanabilir. Kur'an, Ehl-i Kitab'ı en genel bir ilke etrafında birleşmeye çağırır. 31/Al-i İmran sûresinin 64. ayeti, bu konuda Hz.Muhammed'e şöyle direktif verir: "*De ki, "Ey kitap ehli, ancak Allah'a kulluk etmek, ona hiçbir şeyi ortak koşmamak, Allah'ı bırakıp birbirimizi rab edinmemek üzere bizimle sizin aranızda müsterek bir söze gelin.."*

Hitap "Arapça" ve "tarihsel" olduğu için evrenselliğin yatay ve dikey boyutlarda gerçekleştirilme vasıtası olarak Kur'an ilk Müslüman kitleyi görür. Şu ayetler bu sorumluluğu açıkça belirtir: "*Siz insanlar için ortaya çıkarılan, doğruluğu emreden, fenalıktan alıkoyan, Allah'a inanan hayırlı bir ümmetsiniz.*"³⁴

"Böylece sizi insanlara şahid ve örnek olmanız için tam ortada bulunan bir ümmet kıldık. Peygamber de size şahid ve örnektir."³⁵ Kur'an'dan önceki kitapların taşıdığı evrensel mesajın geldiği dilden diğer toplumlara taşınması da tabii olarak o dili konuşanların sorumluluğunda idi. Nitekim Kur'an bu hususu 3/Al-i İmran sûresinin 187. ayetinde şöyle dile getirir: "*Allah, kitap verilenlerden Onu insanlara açıklayacaksınız diye ahid almıştı*" Mevdudi, Bakara sûresinin 142-144. ayetlerinde anlatılan kıblenin Mescid-i Aksa'dan Kâbeye çevrilmesi olayını ilahi mesajı insanlığa açıklama görevinin Yahudilerden Araplara geçtiğinin sembolik anlatımı olarak yorumlar.³⁶

30. 33/Ahzap, 40.

31. 2/Bakara, 47, 3/Al-i İmran, 33, 7/A'raf, 80, 29/Ankebut, 15.

32. İlamidullah, Muhammed, *Mecmuatu'l-Vesaiik es-siyasiyye li'l-Ahdi'n-Nebevi Ve'l-İlilafeti'r-Raşıde*, Beyrut 1987, 98 vd.

33. Gazzali, Ebu İlamid Muhammed, *el-iktisad fi'l-İtikad*-Beyrut

1983, 121, Bakillani Kadı Ebu Bekir, *el-İnsaf*, Beyrut, 1986, 337 vd, İcî, Adududdin, *el-Mevakif*, Kahire, 35 vd.

34. 3/Al-i İmran, 110

35. 2/ Bakara, 143. Ayrıca bkz. 22/Hacc, 78.

36. Mevdudi, Ebul-ala, *Tefhimu'l Kur'an* (Çeviren M.Han Reyani, Y.Karaca, N.Şişman, İstanbul, 1986, 1/107.

Geçmiş toplumlardan bahseden "haber" cümleleri ile birlikte "gayb" ve "şehadet" alemi (varlık)'nden ve ahlâkî olanın ne olduğundan bahseden ayetlerin her zaman evrensel anlamda geçerli ve değişmez olduğu açıktır. Fakat Kur'an'ın olduğu toplumda sorun olarak alıp çözdüğü, hukukî, ekonomik ve politik sorunların kendileri ve çözüm şekilleri değişmez anlamında evrensel midir? Diğer bir deyimle Kur'an'da bu alanda verilmiş hükümler Arap toplumunun miladi 7. asırdaki sosyo-kültürel ve sosyo-politik durumuna, üretim ilişkilerine, üretim araçlarına, üretim kaynaklarına, demografik durumuna, coğrafi-ekolojik şartlarına göre mi verilmiştir, yoksa seçilmiş ve çözülmüş sorunların ve çözüm şekillerinin öyle bir doğaları mı var ki onlar yatay ve dikey anlamda evrenseldirler? Kanaatimizce bu sorunlar ve çözümleri Kur'an'ın belirttiği insanın değişmez Antropolojik doğası ile ilgili olmaktan daha ziyade bahsedilen şartlara bağlıdır. Değişen şartların ise değişmeyen hükümlere menat (temel) olması düşünülemez. Nitekim Vahy için de insanlık tarihi boyunca olmamıştır. O zaman klasik yorumun "sebebin hususiliği hükmün umumiliğini engellemez."³⁷ ilkesini şöyle bir ilke ile bütünlüklemek gerekir. "Allah'ın her özel atfı veya her pozitif hukukî çözüm doğasında zorunlu olarak evrensellik taşımaz." Şimdi vardığımız bu kanaatin Kur'an açısından teorik olarak mümkün olup olmadığına bakalım.

4. Hükümlerin Değişip-Değişmeyeceği ile İlgili Ayetlerin Yorumu

Kur'an'daki hiçbir hükmün değişmeyeceğine dair açık delil gibi gözükten ayet 6/En'am süresinin 115. ayetidir: "*Rabbinin sözü doğruluk ve adaletle tamamlandı. Onun sözlerini değiştirebilecek yoktur. O işitir ve bilir.*" Ne var ki ayet biraz yakından incelenirse konuyla ilişkisinin o kadar kesin olduğu söylenemez. Zira ayette geçen söz (kelime) ve çoğulu "sözler" (kelimât) tabiriyle Kur'an'ın kastedilmiş olduğu iddiası şüphelidir. Öncülikle "Kelime" ile Kur'an kastedilmiş olsa bu ayetin Kur'an'ın nazil olan son ayeti olması gerekir. Çünkü ayet, "*Rabbinin kelimesi adalet ve doğrulukla tamamlandı.*" diye başlamaktadır. Halbuki bu ayet nazil olan son ayet olmadığı gibi, üstelik mekkidir. İkincisi "kelimelerin

değiştirilmesi" tabiri aynı sürenin 34. ve 10/Yunus süresinin 64. ayetlerinde geçmektedir. Yunus süresinin 64. ayeti mümin ve muttaki insanları kasederek "*Dünya hayatında da ahirette de müjde onlaradır*" dedikten sonra "*Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur: bu büyük bir başarıdır*" şeklinde bitmektedir. Görüldüğü gibi burada "değiştirilmeyen sözler" ile Allah'ın va'dı (verilmiş bir kararı) kastedilmektedir. Yine En'am süresinin 34. ayeti de peygamberlere Allah'ın yardım va'd ettiğinden bahsettikten sonra aynı tabir "*Allah'ın kelimelerini değiştirecek yoktur*" şeklinde yer almaktadır. Burada da "Kelimat" ın Allah'ın va'dı olduğu açıktır. Binaenaleyh konu edindiğimiz En'am süresinin 115. ayetini de aynı şekilde anlamamızın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Dolayısıyla bizce ayet şöyle çevrilebilir:

"*Rabbinin va'd'ı doğruluk ve adaletle tam olarak gerçekleşmiştir. Onun va'd etiklerini değiştirebilecek kimse yoktur. O işitendir ve bilendir.*"

Kur'an'ın bahsettiğimiz toplumsal yönünün değişebileceğine ilişkin birkaç ayeti bu doğrultuda yorumlamak mümkündür. Örneğin 13/Ra'd süresinin 38. ve 39. ayetlerini burada tahlil edebiliriz. 38. ayet Allah'ın Hz. Muhammed'ten önce elçiler gönderdiği, onların evlendikleri, çocukları oldukları ve Allah'ın izni olmadan hiçbir resulun bir ayet getiremeyeceğinden bahsedildikten sonra ayetin sonu "liküllü ecelin kitab" ibaresi ile bitmektedir. İfadede geçen "ecel" kelimesi süre, an, müddet, dönem anlamlarına gelir.³⁸ Kur'an'da bu anlamların hepsi için örnekler vardır. Süre ve an anlamları, bir ayette birlikte şöyle geçer: "*Her toplumun bir eceli (süre) vardır. Ecelleri gelince (an) onlar bu anı ne bir saat geçirebilir ne de öne alırlar.*"³⁹ Yukarıdaki ifadelerdeki anlamın da müddet, dönem, süre olduğu kanaatindeyiz. Yine ifadede geçen "kitab" kelimesi ise bildiğimiz kitaptan başka hüküm, farz anlamlarına gelmektedir.⁴⁰ Nitekim aynı sürenin bir önceki 37. ayeti, Kur'an'ı yani kitabı kasederek şöyle diyor: "*Böylece biz onu (Kitabı, Kur'an'ı) Arapça bir hüküm olarak indirdik.*" O zaman ibarenin Türkçe çevirisi şöyle olur: "*Her zaman (dönem, süre) için ayrı bir hüküm vardır.*" Müfessir Zemahşerî de bu ifadeyi şöyle anlıyor: "Hükümler, durumların ve zamanların değişmesine göre değişen maslahatlardır. Her ayrı dönem için —maslahatların değişmesine uygun olarak değişerek insanlara farz kılınan— hükümler vardır."⁴¹ Bu toplumsal zorunluluk "Mecelle" nin

37. Zerkeşî el-Burhan fî Ulumül-Kur'an, Kahire 1/32, 1957. Dr. Suphi Salih Kur'an İlimleri (Çev: M.Said Şimşek) Konya, 131.

38. İbni Manzur: Cemaleddin Muhammed. Lisanu'l-Arab, Beyrut, 1955, 11/11.

39. 7/A'raf, 34.

40. İbni Manzur, Lisan, 1/699.

41. Zemahşerî, M.b. Ömer el-Keşşaf, Beyrut 1947, 2/534.

"Kavaid-i Külliye" sinde şöyle ifade edilmiştir: "Ezmanın tağayyuru ile ahkâmın tağayyuru inkâr olunamaz."⁴² Toplumsal değişimin gerçekçi ve veciz bir ifadesi olan bu ilke, doğmatik olarak kabul edilen "Mevid-i Nasta ic-tihada mesaj yoktur."⁴³ ilkesiyle Kur'an'ın ve Sünnet'in toplumsal içerikli hükümlerine uygulamaktan uzak tutulmuştur.

Aynı sûrenin 39. ayeti ise, şöyledir: "Allah, dilediğini siler dilediğini ise, sabit tutar. Anakitap onun katındadır." Şimdi demek ki Allah vahiy tarihi boyunca peygamberlere kitaplarda verdiği bir kısmını tarihi gelişim veya değişim sürecinde "silme" bir kısmını ise değişim ve gelişim ile alakası olmadığı için "sabit" tutmaktadır. Sabit tutulan alanın iman, ibadet ve Ahlâk ilkeleri olduğu kesindir. Çünkü iman ilkeleri gayb alemine ait varlık hakkındaki veya geçmiş toplumlara ait haber cümleleridir. Nitekim Ahiret ile ilgili olarak Kur'an şöyle der: "Ahiret hayatı daha iyi ve daha bakidir. Doğrusu bu hükümler ilk sahifelerde, İbrahim ve Musa'nın sahifelerinde de vardır."⁴⁴ Yine ahlâkî alanda kendine "Hikmet" verilen Lokman (a.s.)'ın oğluna verdiği öğütler Kur'an tarafından Lokman sûresinin 12-19. ayetlerinde şöyle iktibas edilir: "Ey oğulcuğum, Allaha eş koşma, doğrusu şirk büyük bir zulümdür." "Ey oğulcuğum işlediğin şey bir hardal tanesi ağırlıncı olsa da bir kayanın içinde veya göklerde yahut yerin derinliklerinde bulursa Allah onu getirip meydana koyar. Doğrusu Allah Lâtifdir, Haberdardır." "Ey oğulcuğum, namazı kıl, uygun olanı buyurup fenalığı önle, başına gelene sabret; doğrusu bunlar azmedilmeğe değer işlerdir." "Yürüyüşünde tabii ol, sesini kıs, seslerin en çirkini şifhesiz merkeplerin sesidir."

Üç temel ritüel ibadetin (Namaz, Oruç, Hacc) de Peygamberler tarihi boyunca değişmediğini Kur'an açıkça belirtir: 2/Bakara sûresinin 183. ayeti oruç ibadeti hakkında şöyle der: "Ey inananlar, oruç sizden öncekilere farz kıldığı gibi Allah'a karşı gelmekten sakınasınız diye size sayılı günlerde farz kıldı." Yine aynı sûrenin 125. ayeti "Hacc" ve "Namaz" ibadetinin tarihi ile ilgili şu bilgiyi verir. "Kâbeyi insanlar için toplanma ve güven yeri kalmıştı. İbrahim'in makamını namaz yeri edinin, dedik. Evimi ziyaret edenler kendini ibadete verenler, rûku ve secde edenler için temiz tutun diye İbrahim ve İsmail ile ahidleştik."

Toplumsal alanın vahiy tarihi boyunca değiştiğine ilişkin 5. Mâide sûresinin 18. ayeti şöyle der: "Herbiriniz için (herbir toplum için) ayrı bir yol ve ayrı bir yöntem kaldık. Eğer Allah dileseydi sizi tek bir ümmet yapardı. Fakat böyle yapmaması verdikleri ile sizi denemesi içindir..." Yine 16/Nahl sûresinin 101. ayeti toplumsal şartların, maslahatların değişmesiyle Allah'ın nasıl bu alanla ilgili hükümleri değiştirdiğini daha net olarak ortaya koyar: "Bir ayetin yerini başka bir ayetle değiştirdiğimizde —ki Allah ne indirdiğini gayet iyi bilir— onlar: "Sen sadece uyduruyorsun" derler. Hayır onların çoğu bilmiyorlar." Ayetin muhtevasından bu değiştirmenin şeriat nesh etme değil Hz. Muhammed'in dönemindeki toplumsal değişmeye göre hüküm değiştirme olduğu anlaşılıyor. 2/ Bakara sûresinin 106. ayetinde ise bir ayetin hükmünün toplumsal şartlara göre yürürlükten kaldırılması (nesh) veya ertelenmesi halinde benzerinin veya daha uygun olanının (hayrun) getirileceğini belirtir.

Kur'an'ın toplumsal alanla ilgili fiili yasamalarında herhangi bir değişimin olmayacağına i-nanarak bu tür ayetleri "cvrensel okuyanlar" a şöyle bir soru sormak gerekiyor: Niçin "mevid-i nasta ic-tihad'a mesaj yoktur?" Allah toplumsal değişmeyi bütün vahiy tarihi boyunca hatta Kur'an indirilirken bile dikkate alırken, Kur'an'ı tamamlarken bu tutumundan vaz mı geçti? Yoksa toplumsal değişim mi durdu? Zemahşeri'nin dediği gibi tarih boyu toplumsal değişmeye bağlı olarak değişen maslahatları gerçekleştirmek için yeni hükümler koyan Allah, 7. miladi asırdaki bir toplumun maslahatlarının kıyamete kadar bütün insanlar için değişmeyeceğine mi karar verdi?

Allah'ın Peygamber ve Kitap gönderme geleneğine Kur'anı Hz. Muhammed ile son vermesinin insanlığın zihinsel ve bilgisel açıdan belli bir olgunluğa erişmesi ile bir irtibatı kurulabilir. Fakat ayetlerin değişmemesi konusunun Ehl-i sünnetin savunduğu Kur'an'ın ezeliyeti veya "Kelam"ın "Kadim" oluşu ile bizce bir ilgisi yoktur. Bilindiği gibi Ehli Sünnet Mu'tezile'nin hilafına "Kelam" sıfatının Allah'ın diğer sıfatları ile birlikte "zati ile kaim" ve ezeli olduğu fikrinden kalkarak Kur'an'daki cümlelerin taşıdığı anlamların (harf, ses, yazı, yaprak, değil) kelam-ı zati olarak ilim sıfatı ile birlikte ezeli olduğu kanaatindedir.⁴⁵ Buna Kur'an'dan delil olarak da Kur'an'ın, Allah'ın ilmini ifade eden "Korunmuş Kitap"⁴⁶

42. Mecelle. Mad. 39. Neşre Hz: Ali Himmet Berki-İstanbul 1979.

43. Mecelle, Madde 14.

44. 87/ A'la, 17-19.

45. Eş'ari, Ebu'l-Hasan, el-İbane, Kahire 1977, 87; Bakillanî, el-insaf, 115 vd. Cüveynî, Abdülmelik, Lumeu'l-edille, Kahire. 91-93, icf, el-mevakif, 293 vd. Taftazanî Şerhu'l-akaid (Çev.S. Utudağ) İstanbul 1980, 199 vd.

46. 57/ Hadid, 78.

"Korunmuş Levha"⁴⁷ ve "Ana Kitap"⁴⁸ tan "onun ilmi ile indirilmiş"⁴⁹ olduğunu ileri sürerler.⁵⁰ Allah'ın ilminin değişmediği doğrudur. Fakat Gazali'nin dediği gibi onun ilmi olguya (ma'luma) bağlı, ona ilişkin olduğu için olguya tesir etmez. Onu değiştirmez.⁵¹ Onun hükmü, olgu değişmediği sürece olguya ilişkin en doğru, en adil hükümdür. Fakat Allah ezeli ilminden tarihin herhangi bir kesitinde bir olguya ait bilgi indirdiyse; bu o olgunun değişmezliğini zorunlu kılmaz. Çünkü Allah kendi koyduğu bir kanun olan (sünnetullah) değişme kanununa kendisi daha önce değindiğimiz gibi uymaktadır. Dolayısıyla sorunun temeli kanaatimizce "Allah imajı"nda yatmaktadır.

5. Sorunun Temeli: Allah İmaja

Ayetleri "parçacı-lafızcı" anlamda evrensel okuyanlar onları, Kur'an'ın ortaya koyduğu temeli "tenzih" ile birlikte ahlâkî bir "teşhîh"e dayanan ve insan olarak taşıdığımız iyi ve doğru ahlâkî değerlerin mutlak kaynağı, aşkın olduğu kadar içkin olan "Ahlaklı" bir Allah'ın kelâmı olarak görmenin yerine; temeli tenzih'e dayanan sonsuz kudrete sahip, iradesi istisnasız herşeye nüfuz eden ve herşeyi bilen "güçlü" bir Allah'ın kelâmı olarak görürler. Kur'an'ın oluşturduğu birinci imaj görmezlikten gelinerek oluşturulan ikinci imaj Kelâm'ın ve özellikle de Eş'arîlerin yarattığı bilinen bir gerçektir.⁵² İkinci imaja sahip olanlar Allah'ın yatay ve dikey anlamda bütün insanlığın sorunlarını göz önünde bulundurarak ayet indirmiş olmamasını "Allahlığa" yakıştıramazlar ve bunu bilgisel bir "eksiklik" olarak nitelirler. "O nasıl Allah ki koyduğu hüküm değişiyor?" sorusu bu kanaate sahip olanların serzeniş sorusudur. Gerçek soru bu noktada şudur: Kur'an'da, Allah, Klasik kelâmın yarattığı güçlü imaj ile hep "Tanrıca" mı davranmaktadır. Yoksa bir insan kapasitesinin (Hz. Muhammed) toplumsal gerçekleri göz önünde bulundurarak başarabileceği şekilde insan özgürlüğüne müdahale etmeden "İnsan gibi" mi davranmaktadır?

Kur'an'a göre, Allah'ın gerektiğinde insanlara rağmen sonsuz gücünü, ilmini ortaya koyarak davrandığı doğrudur. Fakat toplumsal alanlarda çoğunlukla tarihsel bir kişi gibi, bir reformcu, önder gibi davranmaktadır. Daha doğrusu böyle birine (Hz. Muhammed) rehberlik etmektedir. Örneğin, Bedir savaşında Müslümanlar kötü durumda iken Allah sonsuz "kudretini" ortaya koyarak beş bin melek ile savaşa müdahale ederek savaşın sonucunu "zayıf" durumlarına rağmen Müslümanların lehine çevirmiştir.⁵³ Yine Bizanslıların üç ila dokuz yıl arasında İranlılara yenileceğini heber verirken⁵⁴ "her şeyi kapsayan ilmüne" göre davranmaktadır. Fakat Allah herşeyi kuşatan ilmüne göre Kur'an'ı indirirken Arabistan'a komşu toplumlarda insan haklarını ilgilendiren son derece ciddi ahlâkî sorunlar yaşandığı halde O, patavatsız Araplara evlere hangi saatlerde nasıl girileceği⁵⁵, peygamberin huzurunda nasıl davranılacağı⁵⁶ türden âdâb-ı muaşeret kuralları ile birlikte, av köpeğinin yakalayıp getirdiği hayvanın etinin yenip yenmeyeceğine⁵⁷ ilişkin temizlik meseleleri ile ilgili bilgiler vermekte idi. Bu sorunların insanlığın ortak insan hakları sorunları olduğu herhalde söylenemez. Yanlış anlaşılmalı, bu gerçek, Kur'an'ın Arap toplumunda ciddi ahlâkî toplumsal sorunlarla ilgilenmediğini değil, Allah'ın sonsuz ilmüne, sonsuz kudretine rağmen Arapça indirdiği kitabında muhatap olarak yalnız Araplarla ilgilendiğini ortaya koyar. Kur'an'ın ortadan kaldırdığı bir cahiliye geleneği olan "ziharın"⁵⁸ olgusal anlamında evrenselliğinden herhalde kimse bahsedemez fakat bu geleneğin yasaklanmasından her toplum da ve her zaman ahlâkî dersler çıkarılabilir. Bu durumda Kur'an'ı doğru anlama yolu (yorum) "metinden gerçeğe doğru inen bir yol değil, fakat gerçekten metne doğru "çıkan" bir yol"⁵⁹ olmak durumundadır. Zira "vahyin (malzeme) kaynağı kelama çağrıda bulunan gerçeğin (vakıa) bizzat kendisidir."⁶⁰ ve vahiy bu gerçeğin esaslarına göre şekillenmiştir.⁶¹

Bir çok yasaklarla birlikte içki yasağını vahyin başlangıcından on-onbeş sene sonraya ertelleyen ve

47. 85/Buruc, 22.

48. 13/Ra'd, 39, 43/ Zuhuf, 4.

49. 11/İlud, 14.

50. Bakillanî, *el-İnsaf*, 143-144.

51. Gazzali, *el-İkısad*, 66.

52. Hanefî, İhsen *Mine'l-akide İla's-Sevra*, Beyrut 1988. III/23 vd. Bu arada Allah ile insan arasındaki ilişkinin Ahlakî boyutunu Kur'an ve Kelâm disiplininin kaynak olarak bir makale konusu olarak çalışmakta olduğumuzu belirtmek isterim.

53. 3/Al-i İmran, 122-127.

54. 30/Rum, 2-5.

55. 24/Nur, 58-591, 2/Bakara, 189.

56. 49/İlucurat, 1-4.

57. 5/Maide, 4.

58. 58/Mücadele, 1-4. Zihar, Cahiliye döneminde erkeğin karsına "Senin sırtın bana anamın sırtı gibidir" diyerek ondan boşanma olmaksızın uzaklaşmasıdır. Taberî, *Camiü'l-Beyan* 28/1-8.

59. Hanefî, Teoloji mi Antropoloji mi? (Çev. Dr. Mustafa Sait Yazıcıoğlu) *A.Ü.İ.F.D.* c.XXIII, 518.

60. Hanefî, a.g.m. 525.

61. Hanefî, *et-Türas ve't-Tecdid* Kahire Tarihsiz 29.

Müslümanların manevi hayatlarını yükseltip tek ayetle ortadan kaldırma "gücü" varken üç ayet indirerek⁶² yasaklamaya çalışan Allah'ın "güçsüzlüğünden" bahsedilemez. Adına ister "nesh" denilsin, isterse "tedric" Allah'ın şartlara göre davranması (ayet indirmesi) onun insana "insan gibi" davrandığının delilidir.

Şunu söyleyebiliriz ki Kur'an'da konuşan ve insanlık tarihi boyu insanlığın problemleri ile ilişkilerini bize anlatan Allah, Klasik Kelâmın özellikle de Eş'arîlerin O'nu "tenzih" etme amacıyla, yaptıklarında hiç bir nedensellik, maslahat aramadıkları⁶³, O'nun ilmi ve kudretini, sözüm ona O'nu tenzih amacıyla insana tanıdığı özgürlük alanını tümden geri almak için yorumladıkları⁶⁴ Allah ile aynı değildir.

Bu arada Kur'an'ın içeriği ile ilgili bir düşüncemiz de vurgulamak istiyoruz. Kanaatimizce Kur'an'a içerik açısından Aristo'nun "Metafizik", "Nihomakas" a Etik"; veya Spinoza'nın "Etica" s'ı gibi varlık ve insan üzerine evrensel, rasyonel ilkelerden bahseden eserleri benzemekten daha ziyade yaşayan insanın somut tarihi ve tabiatı üzerinde durarak onun kendine yabancılaşmasından bilgi aktarını nasıl işlemeze hale getirmesinden, ahlâkî ve toplumsal gelişmelerinden bahsederek Antrapolojik, Epistemolojik ve Etik bir eleştiri olarak Marx'ın Kapital'i daha fazla benzemektedir. Her ikisi de oluştukları toplumsal yapıya yönelmiş miltan bir tenkittir. Kur'an bir dünya görüşü olarak hem evrensel ilkeleri içerir hem de oluştuğu toplumun hakikatlerini. O bir varlık felsefesini almakta çok bir eylem teorisi. "Allah, vahyinde kelâmında ve ilminde kendinden bahsederek teoloji değil, insana konuşarak antropoloji yapıyor".⁶⁵ Benzetmede Marx'ın insan olmasından doğan bir takım yanlışlarını ve öndeyilerini (kehânet) bir tarafa bırakıyoruz.

6. Sonuç

Sonuç olarak Kur'an'ın toplumsal alanla ilgili kölelik, aile, ceza, ticaret, savaşla ilgili fiili yasamalarını (bu yasamların dayanağı ahlâkî ilkeleri değil) miladî yedinci yüzyılda belirli (reel) bir sosyo-politik, kültürel, coğrafi, ekonomik, demografik, ekolojik yapıda atılabilecek en nihai, en doğru, en adil ve ahlâkî adımlar olarak görmek gerektiği kanaatindeyiz. Tekrar belirtelim ki bu hükümlerin "tarihte" verilmiş olmaları onların evrenselliklerini engellemediği gibi kesin olarak zorunluda kılmaz.

Bu hükümlerin bugün de gelecekte de geçerli olup olmadıkları, "Mevrid-i nasta ictihada mesağ yoktur" gibi dogmatik bir inançla değil, ancak bu hükümlerle hangi maslahatların gerçekleştirildiğinin belirlenmesine ve bu maslahatların bindörtüzyıllık toplumsal değişmeye rağmen hala değişip değişmediğinin, Fazlur Rahman'ın işaret ettiği gibi dürüst Müslüman araştırmacılar⁶⁶ tarafından ortaya konulmasına bağlıdır.

Hiz. Ömer'in fiili uygulaması ile başlayan⁶⁷ bu görüşe karşı "Kıt-beyin mutlak hakkı, mutlak adaleti, ihata edemez, umumi maslahatı bilemez. Allah'ın tayin ettiği hak, adalet ve maslahat karşısında kıt-beyinin bulabildiği şey, hak değil haksızlıktır. Adalet değil, zulüm ve düşmanlıktır. Maslahat değil mefseddettir"⁶⁸ diyen kanaat "parçacı-lafızcı" yorumun düşünsel arka planı olarak düşünce dünyamıza hakim ola gelmiştir.

Halbuki insanın yaşarken kendi lehine ve aleyhine olanın ne olduğunu (iyi-kötü, doğru-yanlış) görme gücünün yaratılıştan insana verildiğini Kur'an açıkça bize söylemektedir: "*Kişiye ve onu şekillendirene, sonra da ona kötülük ve iyiliğinin ne olduğunu ilham edene and olsun ki kendini artan kurtulmuş ve onu örtüp saklayan ise yukuma uğramıştır*".⁶⁹ Yine biz bu düşüncede olanlara, Kur'an'ın, Allah ve peygamberleriyle savaşanların ve yeryüzünde bozgunculuğa uğraşanların cezası olarak uygulanabilecek dört türlü cezadan biri olan "el ve ayaklarının çapraz olarak kesilmesi" nin,⁷⁰ Firavun'un kendine karşı çıkanlara uyguladığı bir ceza yöntemi olduğunu⁷¹ hatırlatalım. Buradan Firavun'un bir vahiy kalıntısını uyguladığı iddiasıyla savunmaya geçmektense Allah'ın bir insan gibi davranarak Sami gelenekteki bir ceza müeyyidesini uygulamakta bir sakınca görmediğini anlamak daha uygundur.

Şunu da kaydedelim ki Kur'an'ın fiili yasama ile ilgili çözüm içeren ayetlerini zaman ve mekân-dışı veya tarihî şartlar içerisinde olarak okumak, ortaya koymaya çalıştığımız gibi son tahlilde iki ayrı yorum ve tercihtir. İman veya imansızlık değil. İfemen tarihte bir takım Kelâmcılar ve Hukukçular tarafından ortaklaşa imal edilen ve çok keskin olan "tekfir" kılıcı ele alınmamalı. Unutulması ki bu kılıcı cline alanlar ikinci yorumun ilk "kafir'i (!) olarak Hiz.Ömer'i kesmek zorunda kalacaklardır. Yapılması gereken ve Müslümanca olan tavır, söylenenleri ön yargısız, dürüstçe anlayıp sonra da oturup eleştirmektir.

62. 2/Bakara, 219, 4/Nisa, 43, 5/Maide, 91.

63. Şelebi, M.Mustafa, *Ta'liu'l-Ahkâm*, Kahire, 1949, 100 vd.

64. İlanefi, *Mine'l-akide ila's-Sevra*, III/23 vd.

65. Hancfi, *Teloji mi Antropoloji mi?* 514.

66. Fazlur Rahman, "İslâmî Çağdaşlaşma; *İslâmî Araştırmalar* (Faz.Özel Sayısı) 318, *İslâm ve Çağdaşlık*, 72.

67. 10/Taberi, *Camiu'l-Beyan*, 163, Ebu Yusuf, Yakub b.İbrahim, *Kitabu'l-İlarac*, Bulak, 1302, 14-15.

68. Nesib Seyyid, *Fıkh-ı İlanefi'nin Esasatı* (Kıyas ve Din'e Mütacallik Mesa'il) İst. 1339, 23. Bu düşüncenin kelâmî ekoldeki müntesibleri ve delilleri için bkz. Mustafa Şelebi, *Ta'liu'l-Ahkâm*, Kahire, 1949, 100 vd.

69. 91/Şems, 7-10, Eğer insanda bu güç olmasaydı, peygamberler başarılı olamazlardı.

70. 5/Maide, 33.

71. 7/A'raf, 124, 20/Taha, 71, 26/Şuara, 49.